

ZAMAN

ҚАЗАҚСТАН

Еларалық
еркін газет

Ел
үмітін
арқалап

Биыл - Әуезов жылы

Зәки АХМЕТОВ,
Қазақстан Республикасы
Ұлттық Ғылым
Академиясының академигі

Кемеңгер

Жаңа жыл туралы ойласақ (қай жыл санау жүйесі бойынша аласақ та), 1997 жылды Мұхтар Әуезов жылы деп, ауыз толтырып айта аламыз. Ұлы суреткер, ғұлама ғалым, қажырлы қоғам қайраткері, өнегелі ұстаз Мұхтар Әуезов туған халқының мақтаншы, сонымен қатар бүкіл әлемге өзін де, ұлы Абайды да, қазақ елін де әйгілеген өрен жүйрік, теңдесі жоқ өнер иесі. Сондықтан да Әуезов жылы деген сөз көңілге жылылық, мақтанш сезім ұялатады. Бірақ, бұл жылдың жауапкершілігі одан да зор. Мұхтар Әуезов туралы жаңаша, бүгінгі заман, бүгінгі ой-сана, көзқарас тұрғысынан айтылатын сөз биыл айтылуы керек. Енді, әрі шегінуге, әлі де ойлана тұрамыз дүеге уақыт қалған жоқ.

Мұхтар Әуезов дүниежүзіне өз шығармалары арқылы танылды. Бұрынғы Одақтас республикалар көлемінде, барлық түрік жұртында, шығыспен батыс елдерінде, дүниежүзінде Мұхтар Әуезов туралы жазған, пікір айтқан жоғары бағалған әдебиет мен мәдениет қайраткерлері аз емес. Олардың аттары көпшілікке мәлім. Сондықтан бұл жерде тізбектеп жатпай, Шыңғыс Айтматовтың соңғы кезде айтқан бір пікірін сөзбе-сөз емес, еркіндеу келтірсек, ол әлем әдебиеті дегеннің деңгейі өте жоғары, оған кірем дегенмен, құр алақан барсаң, қабылдамайды, соған татырлық дүниең болу керек деді. Мұхтар Әуезовтің «Абай жолы» әлем әдебиетінің 200 тілінен тұратын таңдаулы шығармаларының сериясына енгізілді. Сөйтіп, қазақтың ұлы жазушысы есімдері барша жұртқа белгілі Бальзак, Флобер, Томас Манн, Тагор, Л.Толстой, Достоевский, Фолкнер, Хемингуэй, Горький, Шолохов секілді дүниежүзі әдебиетіне баға жетпес үлес қосқан адамзаттық ақыл-ой алыптарының қатарынан орын алды. Әуезов - ХХ ғасырдың феномені - сирек туатын қайталанбас тұлға екенін жер жүзі мойындады.

Мұхтар Әуезов шығармашылығының дүниежүзілік мәні, өрине, ең алдымен қазақ қоғамының өмірін, туған халқының тұтас тағдырын, болмысын, тұрмыс-салтын, психологиясын, ой-өрісін, сезім байлығын асқан көркемдік шеберлікпен бейнелеп, халықтың рухын, түбегейлі мүдделерін, арман-мұраттарын ашып көрсеткенін танылады. Өзінің табиғат берген айрықша дарындылығы, даналығы, сезімталдығы арқасында ол халықтың мұң-мұқтажын жақсы түсіне алды, тебірене сезінді. Сондықтан оның шығармашылығы ұлықтың өмірімен, тарихымен, дәстүрлі бай сөз өнерімен тереңнен тамырласып жатыр.

Әуезов жас кезінен халықтың санасын оятуды өздеріне зор қоғамдық мақсат тұтқан Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынов секілді алаштың көсемдерімен жанасып, жақындасып, абзал ағалар ішкен бұлақтан тұнық, таза су ішкендей, солардың озық ойларына ортақтас болды. Сондықтан аумалы-төкпелі кезеңдерде, қиын-қысталаң жағдайларда, тоталитарлық дәуірдің қанша қыспағына түссе де, мойымай, шыңдала түсіп, батыл күрескер болып қалыптасты. Халқының жоғын жоқтау жүріп, Мұхтар Әуезов алысты кездеп, көп ойлап, ұлттық асыл қасиеттерді жалпы адамзаттық құндылықтармен ұштастыра қарайтын дәрежеге көтерілді. Осының бәрі Әуезов шығармаларының танымдық, тағлымдық маңызын арттырып, оларды шет жерлерге насихаттауға тірек болды. Бұған белгілі жазушылар, сыншылар, ғалымдар тарапынан айтылған пікір, пайымдаулар, зерттеу еңбектер де себін тигізді. Мөлшермен айтсақ, Мұхтар Әуезов шығармашылығы туралы жазылған жүзге тарта көлемді кітаптар, зерттеулер, диссертациялар мен монографиялар, мыңға тарта мақалалар бар екен. Бұл аз дүние емес, олар кезінде Мұхтар Әуезовті бағалау үшін қажетті еңбектер болғаны анық. Басты, маңызды мәселе - қоғамдық санамыз өскен сайын, тарихи-әлеуметтік тәжірибеміз толыса түскен сайын асылымызды бағалай білу қабілетіміз де жетіле беретіні анық.

Өрине, кең, толық мағынасында Мұхтар Әуезовтің алып тұлғасы туралы жан-жақты, концептуалды, түйінді-тұтас пікір қорыту - әлі де алдағы міндет. Және бұл - дәл осы биылғы жылы көптеген жазушы, зерттеушілер, қоғам қайраткерлері, оқырман қауымның ат салысуымен айқындала түсетін проблемалар. Тереңдеп ойланып толғану, арнайы зерттеулер жазу негізінде атқарылуы міндет. Өйткені, Әуезовті тануға енді тарихымызды жаңаша байыптау, қоғамдық ой-санамыздың өсу жолдарын жаңаша түсіну арқылы, талғампаз суреткердің ең басты туындысының басты геройы Абайды жаңаша танып-білу арқылы, Абайға ізбасар болған және Мұқанның ізімен араласқан, оған пікірлес болып, тікелей жол сілтеген әдебиет пен мәдениетіміздің ХХ ғасырдың бас кезіндегі алып тұлғаларын толық біліп-түсіну, бағалау арқылы бара аламыз. Шынында да Әуезовті тану кең көлемде алғанда тарихымызды тану, елдігімізді,

егемендігімізді тану, бағалаумен жалғастырыла қарастырғанда толық мағыналы болатыны талас тудырмайды, сөз жоқ, Мұхтар Әуезов те бір орында тұрып қалатын тұлға емес. Оның нағыз кемеліне келген шағында шарықтап шыққан биігі уақыт озған сайын биіктей береді. Тым алысты болжауға ұмтылмай-ақ мәселеге бүгінгі тұрғыдан қарасақ, Әуезовке жаңадан барар жолды табу, дағдылы сұрлеумен жүрмей, басқа бір жағынан келу, өзге қырынан көру мүмкіндігін іздестіру. Онсыз Мұхтар Әуезовтің энциклопедиясы жасалса, толымды бола ала ма?

Айтылып жүрген Әуезов шығармаларының 50 томдық толық жинағының ғылыми біртұтас концептуацияға негізделген құрылыс-жобасы алдын ала айқындалмаса, бұрынғы басылымдарды пайдаланып, шетінен алып, бір-бірілеп шығара беру ұтымды бола ма? Жазушы шығармашылығына біртұтас концептуалды жаңаша көзқарас қалыптастыру бір жыл көлемінде толық жүзеге асуы мүмкін емес десек, қалайда осы жылы - Әуезов жайында атқарылатын істер, айтылатын ойлар, жарық көретін зерттеулер, мақалалар Әуезовтанудағы жаңа белес, бетбұрыс болу керек екені анық қой.

Әуезовтанудың шеңбер-шегі бүгінде қаншалық кең екенін, талқыға салатын, пікір таластыра отырып айқындай түсетін теориялық мәселелер аз емес екенін бір-екі мысалмен ғана аңғартуға болады. Біздер «Абай жолын» кезінде роман-эпопея деп анықтап алдық та, соны өлі қанағат етіп келеміз. Осы роман-эпопея дегеннің жанрлық сипат-белгілері қандай деген мәселе төңірегінде соңғы ширек ғасырдан аса уақыт ішінде тек орыс тілінде ғана ондаған еңбектер жазылды. Ал, роман жанры туралы айтсақ, орыс және европа зерттеушілері романның жүзге тарта жанрлық түрлерін ажыратып, бөліп, саралап, әрқайсысына өзінше ат қойып, айдар тағып дегендей әр түрлі пікірлер қозғап жүр. Айталық, роман-эпопея, тарихи роман, әлеуметтік, психологиялық роман, өмірбаяндық роман, философиялық роман, т.б. Мәселе, «Абай жолын» осының біреуіне, не бірнешеуінің сипатын танытатын синкретикалық роман түріне апарып жатқыза салуда емес, жанрлық құрлысын әр қырынан алып байыптап талдап, байсалды түрде тексеруде. Ал, Мұхтар Әуезовтің суреткерлік шеберлігі, көркемдік көрегендікті ойшылдықпен ұштастыру әдісі, жазушы шығармашылығының халықтық негіздері, бастау көздері - бұлар өлі тереңдеп зерттеуге сұранып тұр емес пе? Жазушының шығармашылығын тұтас алып қарастыруға мүмкіндік беретін соңғы кезде кең мағынасында қалыптасқан көркемдік стиль категориясы (ұғымы) да зәрулігі айқын проблема. Осындай мәселелер әр түрлі ортада, ғылыми конференция, симпозиум, семинарларда, өсіресе, жас мамандардың белсенді түрде қатысуымен талқыланып жататын кез - осы жылғы Әуезов жылы. «Асыл тастан шығады» дегендей, соны пікір, жалынды сезім, өткір, зерделі, зерек ойлар, өрине, талантты, дарынды жастардан шығары сөзсіз. Өрине, көргені, түйгені мен жиғаны мол жасамыстар, өнер жарысына, пікір таласына қатынасып, Мұхтар Әуезовтің мұрасын зерттеп, насихаттауға күш-жігерін салатын алдымен солар болады деп сенеміз.

Өрине, көргені, түйгені мен жиғаны мол жасамыстар, алдыңғы буын, және өнегелі, ойы озық орта буын өкілдері де намысты жібермес деп деп ойлаймыз. «Той дегенде қу бас домалайды» деген бабаларымыз мерекеді, той-томалақта бір тойындып қалуды кездемеген го. Мереке елдің мерейін арттыратынын, көңілін өсіріп, өнерлі елдің өнерпаздарына шабыт беретінін меңзеген.

Нақтылы мәдени шараларға біз тоқталған жоқпыз. Ондай бағдарламалар бар екенінен хабардармыз. Олар жайында тиісті мамандар, қайраткерлер нақтылы түрде айта жатар. Біз тек Әуезов жылына қарасты бір-екі мәселені қозғадық. Иә, жыл деген де жылжымалы, бірақ созылмалы емес, шектеулі мерзім. Сондықтан жылдың басынан бастап әр айдың, аптаның өзі мерекеге арналған өнімді істерге, өнерлі көріністерге толы болса дейміз. Біз қазір елдің бүгінгісі мен ертеңгісі, халықтың тағдыры, мүддесі, бүгінгі тығырықтан шығу жолдары туралы айтқанда алдымен, көбірек кен байлығымызды, жер асты қазынамыздың шексіз мол екенін айтып, соны көңілге медеу етерміз, соларды іске жаратсақ, келесі ұрпаққа жетерлік нәсібе табылады деп үміттенеміз. Егеменді еліміздің дүниежүзіндегі алатын орнын да солармен салмақтап отырымыз. Ал, рухани қазынамыз, ақыл-парасат, ой-сана жағынан тапқанымыз, жиғанымыз қаншалықты құнды, соны әлем елдері алдында насихаттап көрсету де ауадай қажет десек, Әуезов жылы осындай үлкен мақсатқа ел болып жұмылуымызға тағы да мүмкіндік туғызып отыр. Өлшеулі уақытты бағалап, сол мүмкіндікті толық пайдаланғанымыз абзал.